

Magdalena Zapotoczna*

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ STUDENTÓW W NIEMCZECH – WYBRANE ASPEKTY

ENTREPRENEURSHIP OF STUDENTS IN GERMANY – SELECTED ASPECTS

ABSTRACT: Entrepreneurship, due to its complex and interdisciplinary nature, is the subject of research in many scientific disciplines. The growing interest in entrepreneurship is reflected in scientific, political and economic discussions. The presence of the category of entrepreneurship in the space of higher education resulted, on the one hand, in noticing the need to tighten the multidimensional network of cooperation between the academic community and the labour market, and, on the other hand, in the need to develop the entrepreneurial potential of all students, regardless of their field of study. Over the last ten years, the problem of the development of entrepreneurship of students in Germany has gained new dynamics and is present both in the scientific and public discourse. Activities aimed at supporting entrepreneurship in the non-technological areas of education and research can be identified in a growing number of universities in Germany. The aim of the text is to describe the entrepreneurship of students in Germany and to present instruments for supporting student entrepreneurship in Germany in particular non-technological (non-economic) faculties. The basic research methods were the review of the literature and source documents. The dynamically changing socio-economic environment and the students' interest in self-employment confirm the need for a wider inclusion of subjects in the field of entrepreneurship in the offer of academic education. The growth of self-employment observed by analysts in the so-called liberal professions and in the creative and cultural industries is becoming more and more attributable to the participation of students and graduates of social, humanities and cultural studies.

KEYWORDS: entrepreneurship, entrepreneurship of students, higher education in Germany, graduates in the labour market.

ABSTRAKT: Przedsiębiorczość ze względu na swoją złożoną naturę i interdyscyplinarny charakter jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych. Wzrost zainteresowania przedsiębiorczością znajduje swoje odzwierciedlenie w dyskusjach naukowych, politycznych i gospodarczych. Obecność kategorii przedsiębiorczości w przestrzeni szkolnictwa wyższego zaowocowała z jednej strony dostrzeżeniem potrzeby zacieśniania wielowymiarowej sieci współpracy środowiska akademickiego z rynkiem pracy, natomiast z drugiej koniecznością rozwijania potencjału przedsiębiorczego wszystkich studentów niezależnie od kierunku studiów. Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat problematyka rozwoju przedsiębiorczości studentów Niemczech nabrała nowej dynamiki i jest obecna zarówno w dyskursie naukowym, jak i publicznym. Działania zorientowane na wspieranie przedsiębiorczości w nietechnologicznych obszarach edukacji i badań można zidentyfikować w coraz większej liczbie uczelni wyższych w Niemczech. Celem tekstu jest charakterystyka przedsiębiorczości studentów w Niemczech i przedstawienie instrumentów jej wspierania, w szczególności kierunków nietechnologicznych (pozaekonomicznych). Za podstawowe metody badawcze przyjęto przegląd piśmiennictwa i dokumentów źródłowych. Dynamicznie zmieniające się otoczenie społeczno-ekonomiczne oraz zainteresowanie studentów samozatrudnieniem potwierdza potrzebę szerszego włączenia w ofertę

* **Magdalena Zapotoczna** – Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki, Zakład Pedagogiki Szkolnej; m.zapotoczna@wpps.uz.zgora.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7109-9464>.

edukacji akademickiej przedmiotów z obszaru przedsiębiorczości. Obserwowany przez analityków wzrost samozatrudnienia w tak zwanych wolnych zawodach oraz przemysle kreatywnym i kultury staje się w coraz większej mierze udziałem studentów i absolwentów kierunków społecznych, humanistycznych i kulturoznawczych.

SŁOWA KLUCZOWE: przedsiębiorczość, przedsiębiorczość studentów, szkolnictwo wyższe w Niemczech, absolwenci na rynku pracy.

Wprowadzenie – ramy teoretyczne

Bezprecedensowe tempo przemian technologiczno-cywilizacyjnych wraz z dynamicznym rozwojem gospodarki opartej na wiedzy skutkuje głębokimi zmianami w funkcjonowaniu szkolnictwa wyższego (Kwiek, 2010: 17). Od co najmniej trzech dekad instytucja uniwersytetu podlega transformacjom wynikającym z intensywnych przemian otoczenia społeczno-ekonomicznego. Autorzy raportu UNESCO opisują stan ten w kategoriach „rewolucji akademickiej” (Altbach, Reisberg i Rumbley, 2009: 1). Tradycyjny Humboldtowski model uniwersytetu, oparty na autonomicznych badaniach naukowych i teoretycznym kształceniu studentów, wypiera wizja przedsiębiorczej akademii, tak zwanego uniwersytetu trzeciej generacji, którego celem jest wyzwianie potencjału przedsiębiorczości studentów, absolwentów i pracowników oraz komercjalizacja wyników badań (por. Wissema, 2009: 6). Uczelnia staje się miejscem stymulowania przedsiębiorczości środowiska akademickiego i transferu technologii.

Przedsiębiorczość jest pojęciem obecnym zarówno w dyskursie społecznym, jak i naukowym. Interdyscyplinarny charakter i polisemiczność tego terminu powoduje, że w literaturze przedmiotu istnieje wiele perspektyw badawczych i konstruktywów teoretycznych w zależności od celów i kontekstu rozważań (Ripsas, 1997: 275). Przedsiębiorczość jako kategoria niejednorodna może być rozpatrywana z perspektywy różnych jej wymiarów: indywidualnego, organizacyjnego, społecznego i ekonomicznego (Stankiewicz i Strojny, 2009: 120). Przyjęcie wybranej perspektywy determinuje poziom analiz przedsiębiorczości zorientowanej na jednostkę, organizację, otoczenie społeczne bądź gospodarkę (Wach, 2014: 13; Rachwał, 2019: 18).

Odmienność spojrzeń przedstawicieli różnych dyscyplin na przedsiębiorczość wpływa na różne jej ujęcia. W teoriach ekonomicznych jest ona rozpatrywana jako: (1) proces zorientowany na osiągnięcie korzyści, tworzenie czegoś nowego, (2) sposób efektywnego zarządzania zasobami dostosowany do panujących warunków lub (3) zespół cech charakteryzujących przedsiębiorcę (Bechert, Ahluwalia i Baharian, 2018: 9; Korol, Kusideł i Szczuciński, 2016: 56). Z kolei reprezentanci ujęcia psychologicznego, społecznego i kulturowego są zgodni co do deskrypcji przedsiębiorczości jako zespołu postaw i zachowań jednostki bądź zbiorowości, takich jak aktywność, innowacyjność, elastyczność czy skłonność do podejmowania ryzyka (Ilic, 2018: 19; Komraus, 2019: 38).

Ramy teoretyczne podjętych analiz wyznacza perspektywa edukacyjno-rozwojowa traktująca przedsiębiorczość jako cechę niezbędną do twórczego funkcjonowania jednostki w każdej sferze jej aktywności.

W polu zainteresowań niniejszego artykułu znajduje się przedsiębiorczość akademicka. W literaturze przedmiotu pojęcie to rozumiane jest bardzo szeroko – od edukacji biznesowej, przez zarządzanie aktywami intelektualnymi, formy komercjalizacji wyników prac badawczo-rozwojowych i przepływu wiedzy z uczelni do gospodarki, aż po działalność biznesową studentów i absolwentów (Walter i Auer, 2009: 1-2). Istotą obszaru przedsiębiorczości akademickiej jest łączenie aktywności środowiska naukowego i otoczenia społeczno-gospodarczego w celu udostępniania gospodarce osiągnięć studentów, doktorantów oraz pracowników uczelni.

Warto w tym miejscu wskazać na pewne różnice konceptualne w definiowaniu przedsiębiorczości akademickiej. W Europie Zachodniej (w krajach anglosaskich i niemieckojęzycznych) jest ona utożsamiana głównie z innowacyjnymi badaniami naukowymi prowadzonymi do powstawania nowych technologii i patentów w ramach zakładanych przez studentów, doktorantów i pracowników naukowych firm typu *spin-out* (niezależnych od uczelni) i *spin-off* (w powiązaniu z uczelnią) (Neuschäfer, 2015: 113). W Polsce przedsiębiorczość akademicką rozumie się nieco odmiennie i szerzej. Nie jest to wyłącznie proces tworzenia firm technologicznych, ale przede wszystkim aktywność biznesowa osób zawodowo związanych z uczelnią – pracowników naukowych, studentów i doktorantów. Obejmuje również promocję przedsiębiorczości, edukację do przedsiębiorczości oraz aktywizowanie do przedsiębiorczości. Jak wskazuje Marek Kwiek (2010: 238)

polska – bardzo szeroko rozpowszechniona – wersja przedsiębiorczości akademickiej niemal w ogóle nie odnosi się do funkcjonowania akademii, reformowania jej kształtu i sposobów zarządzania, poszukiwania nowych, dodatkowych źródeł przychodów i powstawania nowych, innowacyjnych jednostek naukowych i administracyjnych uczelni [tak, jak wygląda to w krajach Europy Zachodniej – M.Z.]. [...] To nie uniwersytet ma otwierać się na świat zewnętrzny, ale jego absolwent ma umieć zakładać i prowadzić swoją działalność gospodarczą.

Choć pomiędzy jednym a drugim rozumieniem przedsiębiorczości nie ma sprzeczności, to odmiennie podejścia implikują stosowanie innych narzędzi rozwojowych (Matusiak i Matusiak, 2007: 159). Uściślając dalszy tok eksploracji, przyjęto za Martą Czyżewską (2018: 30-32), że istotną częścią składową przedsiębiorczości akademickiej jest przedsiębiorczość studentów. W tekście skoncentrowano się na jej najbardziej wymiernym wskaźniku, jakim jest zaangażowanie młodzieży akademickiej w inicjowanie i prowadzenie działalności gospodarczej.

W ciągu ostatnich dwóch dekad podjęto w Niemczech wiele starań ukierunkowanych na intensyfikację działań w zakresie wspierania przedsiębiorczości studentów. Umownie

można wskazać pięć obszarów: 1) zwiększenie liczby przedsiębiorstw prowadzonych przez studentów i absolwentów, 2) podniesienie jakości młodych (do 3,5 roku) firm prowadzonych przez studentów i absolwentów, 3) implementacja przedmiotu przedsiębiorczości w ofertach kształcenia, 4) kreowanie kultury przedsiębiorczości na uczelniach wyższych, 5) wzrost zainteresowania perspektywą samozatrudnienia przez studentów, w szczególności nauk społecznych, humanistycznych i kulturoznawczych (por. OECD, 2009; Maicher i in., 2015; Sternberg i in., 2021). Ostatni obszar wydaje się szczególnie interesujący i stanowi punkt wyjścia podjętych analiz, których celem jest przedstawienie przedsiębiorczości studentów w Niemczech ze szczególnym uwzględnieniem studentów kierunków nietechnologicznych (pozaekonomicznych)¹.

Przedsiębiorczość w Niemczech na tle wybranych badań porównawczych

W dobie globalizacji i internacjonalizacji przedsiębiorczość stanowi przedmiot wielu międzynarodowych analiz porównawczych. W kontekście przedsiębiorczości studentów interesujących poznawczo danych dostarczają szczególnie dwa badania o akronimach: GEM i GUESS. Pierwsze z nich, *Globalny Monitor Przedsiębiorczości (Global Entrepreneurship Monitor, GEM)*, to obecnie największy na świecie projekt badawczy w dziedzinie badań nad przedsiębiorczością, koordynowany od 1999 roku przez Babson College w Bostonie oraz London Business School (Reynolds i in., 2001: 5). Dzięki wieloaspektowemu ujęciu zagadnienia badanie GEM służy identyfikacji różnic w natężeniu przedsiębiorczości w poszczególnych krajach oraz próbie ich wyjaśnienia.

Jednym ze wskaźników w badaniu GEM jest tak zwana całkowita przedsiębiorczość we wczesnym stadium (*Total early-stage Entrepreneurial Activity, TEA*), która określa udział preprzedsiębiorców i nowych przedsiębiorców zakładających i prowadzących

¹ W dalszej części artykułu w celu zapewnienia transparentności wywodu przyjęto skrót „pozaekonomiczne/nietechnologiczne kierunki studiów”. Zgodnie z klasyfikacją dziedzin nauki i dyscyplin naukowych do kierunków pozaekonomicznych/nietechnologicznych zaliczono dyscypliny naukowe w dziedzinie: nauk humanistycznych (archeologia, filozofia, historia, językoznawstwo, literaturoznawstwo, nauki o kulturze i religii, nauki o sztuce), nauk społecznych (pedagogika, psychologia, nauki socjologiczne, nauki prawne, nauki o komunikacji społecznej, nauki o polityce i administracji), sztuki, nauk teologicznych. Używając skrótu „ekonomiczne/technologiczne kierunki studiów” autorka wskazuje dyscypliny naukowe w dziedzinie: nauk inżynieryjno-technicznych (architektura i urbanistyka, automatyka, elektronika i elektrotechnika, informatyka i telekomunikacja, inżynieria biomedyczna, chemiczna, lądowa, materiałowa, środowiska, górnictwo i energetyka), nauk społecznych (ekonomia i finanse, nauki o zarządzaniu i jakości), nauk ścisłych i przyrodniczych (astronomia, informatyka, matematyka, nauki biologiczne, chemiczne, fizyczne). Źródło: Rozporządzenie ministra nauki i szkolnictwa wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych. Dostępne na: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/dziedziny-nauki-i-dyscypliny-naukowe-oraz-dyscypliny-artystyczne-18758142> [17.04.2022].

działalność we wczesnym stadium (do 3,5 roku). Według ostatniego pomiaru przeprowadzonego w 2020 roku wskaźnik *TEA* wyniósł w Niemczech 5% (Sternberg, 2021: 70). W roku 2019, czyli tuż przed światowym kryzysem zdrowotnym spowodowanym pandemią koronawirusa, odsetek osób prowadzących młode firmy był historycznie wysoki i wynosił 7,6% populacji Niemiec.

Innym istotnym obszarem eksploracji w ramach badania *GEM* jest jeden z najbardziej wymiernych wskaźników przedsiębiorczości – samozatrudnienie i analiza wskaźnika uwarunkowań przedsiębiorczości w poszczególnych krajach (*National Entrepreneurship Context Index*, *NECI*). Im wyższy jest wskaźnik *NECI* w danym kraju, tym lepsze panują w nim warunki do zakładania i rozwijania działalności gospodarczej. Wśród 22 państw europejskich objętych badaniem Niemcy z wynikiem 5,04% plasują się na szóstym miejscu. Interesujących wniosków dostarcza pogłębiona analiza danych tego obszaru badań. Mianowicie najwyższe oceny uwarunkowań prawnych i wsparcia rządowego dla firm rodzinnych odnotowano w Niemczech z wynikiem 5,8%, podczas gdy średnia dla badanych państw Europy wyniosła 4,5% (Tarnawska i in., 2021: 97)².

Drugim projektem badawczym, zapoczątkowanym w 2003 roku z inicjatywy badaczy Uniwersytetu w Sankt Gallen w Szwajcarii, jest międzynarodowe badanie ankietowe dotyczące przedsiębiorczości studentów (*Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey*, *GUESS*), w ramach którego analizuje się wpływ nauki na uczelni na rozwój postaw przedsiębiorczości oraz planowanie ścieżki kariery studentów (Sieger i in., 2021: 27). Ostatni opublikowany raport z badania *GUESS* przeprowadzonego w uczelniach niemieckich w roku akademickim 2018/2019 wskazał na kilka bardzo interesujących wniosków (Bergmann i Golla, 2020). Grupę respondentów stanowiło ponad 10 tysięcy studentów reprezentujących 15 uczelni i szkół wyższych w Niemczech. W nawiązaniu do dwóch wcześniejszych edycji badania w latach 2014 i 2016 wskazano na pozytywną tendencję, że przedsiębiorczość jest w coraz większym stopniu obecna w przestrzeni szkolnictwa wyższego. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w rosnącej liczbie ofert kształcenia oraz frekwencji studentów w co najmniej jednym kursie z zakresu przedsiębiorczości, na co wskazuje 18% osób biorących udział w badaniu (Bergmann i Golla, 2020: 24). Rezultaty badania dotyczącego planów i losów zawodowych studentów i absolwentów są również ciekawe poznawczo. W trakcie lub bezpośrednio

² Bez wątpliwa rozwojowy charakter pandemii wywołanej COVID-19 przełoży się na dynamiczne zmiany wartości wielu z prezentowanych wskaźników. Prócz skutków kryzysu zdrowotnego należy mieć również na uwadze zmiany regulacji krajowych. 1 stycznia 2022 r. w Polsce wprowadzono Polski Ład, natomiast w Niemczech nastąpiły zmiany modelu ubezpieczeń społecznych dla przedsiębiorców i osób prowadzących działalność gospodarczą. Kryzys spowodowany pandemią koronawirusa SARS-CoV-2 oraz dynamika zmian krajowych przepisów utrudnia opracowywanie długoterminowych prognoz gospodarczych na rzecz większej koncentracji decydentów na normalizacji oraz instrumentach wsparcia gospodarek krajowych, w tym mechanizmach rozwoju przedsiębiorczości.

po zakończonych studiach 7,6% studentów bierze pod uwagę samozatrudnienie jako alternatywę na rynku pracy i uruchamia lub prowadzi już własną działalność (Bergmann i Golla, 2020: 8). Wartość ta jest prawie trzykrotnie wyższa w przypadku absolwentów ankietowanych 5 lat po ukończeniu studiów i wynosi 21% (Bergmann i Golla, 2020: 18). Warto jednak dodać, że w 2006 roku odsetek absolwentów zainteresowanych samozatrudnieniem wynosił 27%, natomiast w 2011 roku 32%. Zaobserwowaną tendencję spadkową autorzy raportu wiążą przede wszystkim z koniunkturą gospodarczą i sytuacją na rynku pracy.

Przedsiębiorczość w przestrzeni szkolnictwa wyższego

Kwestie dotyczące przedsiębiorczości akademickiej, w tym przedsiębiorczości studentów, są w Niemczech regulowane na poziomie poszczególnych krajów związkowych oraz uczelni. Brak ogólnokrajowej jednolitej strategii wsparcia przedsiębiorczości wynika z federalnej struktury Niemiec. Rząd federalny dysponuje ramowymi kompetencjami ustawodawczymi (*Hochschulrahmengesetz*) i ograniczonymi możliwościami oddziaływania w sferze polityki szkolnictwa wyższego. Władze związkowe są upoważnione do autonomicznego zarządzania szkolnictwem wyższym, wyznaczania kierunków rozwoju i decydowania o wydatkach przy uwzględnieniu specyficznych potrzeb i możliwości regionu. Oznacza to, że zakres i intensywność inicjatyw przedsiębiorczych zależy zarówno od polityczno-gospodarczych uwarunkowań danego kraju związkowego, jak i od oferty naukowej poszczególnych uczelni (Grave, Hetze i Kanig, 2014: 11).

Na poziomie ogólnokrajowym jednym z przykładów wspierania przedsiębiorczości w przestrzeni szkolnictwa wyższego jest program *EXIST* ustanowiony w 1998 roku pod auspicjami Federalnego Ministerstwa Gospodarki i Technologii. Główny cel programu to wspieranie pracowników, absolwentów i studentów wyższych uczelni w przygotowywaniu start-upów, czyli młodych, innowacyjnych przedsiębiorstw zorientowanych na technologię i opartych na wiedzy. W ramach programu *EXIST* uczelnie uzyskują wsparcie finansowe w postaci dotacji celowych, subwencji czy programów stypendialnych oraz wsparcie merytoryczne w tworzeniu kultury przedsiębiorczości. W ostatnich latach program został rozszerzony o liczne inicjatywy wsparcia na poziomie związkowym i oferty sektora prywatnego, jak coaching, crowdfunding czy anioły biznesu.

Obecnie wiele ośrodków akademickich w Niemczech stara się stworzyć przestrzeń do pobudzania, wzmacniania i rozwoju postaw przedsiębiorczych studentów niezależnie od studiowanego kierunku. Szerokie spektrum działań wspierających można umownie podzielić na trzy obszary: finansowy, organizacyjny i merytoryczny (ryc. 1).

Wyniki badań przeprowadzonych przez Instytut Fraunhofer w Lipsku wskazują na dużą dywersyfikację wsparcia finansowego udzielanego młodym przedsiębiorcom

Wsparcie finansowe	Wsparcie organizacyjne	Wsparcie merytoryczne
<ul style="list-style-type: none"> • konkursy • programy stypendialne • pożyczki, kredyty • dotacje celowe • crowdfunding • anioły biznesu 	<ul style="list-style-type: none"> • (pre)inkubatory przedsiębiorczości • centra wspierania przedsiębiorczości • parki naukowo-technologiczne • technologie informatyczne • laboratoria • coworking • networking 	<ul style="list-style-type: none"> • doradztwo • mentoring • coaching • seminaria, prelekcje, warsztaty nt. przedsiębiorczości • promowanie kultury przedsiębiorczości • rozbudowywanie kompetencji przedsiębiorczych

Rycina 1. Obszary wsparcia przedsiębiorczości studentów uczelni niemieckich
Źródło: opracowanie własne.

(Maicher i in., 2015: 45-48). Studenci są beneficjentami uczelnianych lub ogólnokrajowych konkursów i funduszy stypendialnych. Prócz subwencji finansowych i dotacji celowych studenci mogą również korzystać z (mikro)pożyczek oraz kredytów bankowych. Względnie nowym, zyskującym na popularności źródłem finansowania projektów studenckich jest crowdfunding, który polega na społecznej partycypacji w kosztach powołania działalności gospodarczej. Oznacza to, że przedsięwzięcie jest finansowane poprzez dużą liczbę drobnych wpłat dokonywanych przez osoby zainteresowane daną inicjatywą. Alternatywnym sposobem finansowania przedsięwzięcia są anioły biznesu, czyli prywatni inwestorzy dysponujący doświadczeniem i kapitałem, którzy merytorycznie i finansowo wspierają młode przedsiębiorstwa w początkowej fazie ich działalności. Wśród sposobów pozyskania wsparcia finansowego przez studentów są także fundusze typu *venture capital*. W zamian za inwestycję środków finansowych w uruchomienie i prowadzenie firmy w jej wczesnej fazie rozwoju część akcji lub udziałów przedsiębiorstwa staje się własnością inwestora.

Wsparcie przedsiębiorczości studentów w obszarze organizacyjnym jest realizowane w ramach działalności akademickich inkubatorów i preinkubatorów przedsiębiorczości oraz centrów wspierania przedsiębiorczości. Pomoc polega na udostępnianiu początkującym przedsiębiorcom uczelnianej infrastruktury, jak wyposażenie biurowe, sale seminaryjne, witryny internetowe, pracowni laboratoryjnych czy umożliwienie wynajęcia przestrzeni coworkingowych. Specyficzną formą wsparcia organizacyjnego jest również *networking*, który polega na budowaniu sieci powiązań biznesowych i marketingowych z uczelnią, doświadczonymi przedsiębiorcami oraz instytucjami otoczenia biznesu, na

przykład poprzez możliwość umieszczenia podstawowych informacji o firmie na stronie internetowej uczelni czy udziału w warsztatach i spotkaniach sieciujących.

W ramach wsparcia merytorycznego prowadzone są szeroko rozumiane działania o charakterze doradczym, szkoleniowym i informacyjnym, które obejmują: ogólne i specjalistyczne doradztwo, mentoring, coaching, seminaria, prelekcje, warsztaty poświęcone przedsiębiorczości i działania na rzecz promowania kultury przedsiębiorczości. W tym obszarze można wskazać inicjatywy adresowane stricte do studentów i absolwentów kierunków nietechnologicznych. Wśród przykładów dobrych praktyk warto wymienić projekty Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana w Monachium z serią warsztatów pn. „Duch Przedsiębiorczości” (*UnternehmerGeist*) oraz Uniwersytetu Technicznego w Karlsruhe z programem pn. „Rozwijanie kreatywnych i skutecznych modeli biznesowych” (*Kreative und erfolgreiche Geschäftsmodelle entwickeln*) (Maicher i in., 2015: 57) i serią wykładów pt. „Przedsiębiorczość dla studiujących nauki humanistyczne i społeczne”.

Przedsiębiorczość studentów kierunków nietechnologicznych

Nadanie przedsiębiorczości interdyscyplinarnego, wielowymiarowego charakteru i otwarcie na pozaekonomiczne kierunki studiów wspierające rozwój przedsiębiorczości powoduje zdecydowaną reorientację grup docelowych (Hisrich, 2006: 7). Na poparcie tej tezy można wskazać takie programy studiów, jak *Masters of Science in Entrepreneurship* czy *Masters of Technology Entrepreneurship*, które nie są już wyłącznie domeną szkół biznesu tradycyjnie ulokowanych w naukach o zarządzaniu³. Wobec potrzeby szerszego włączenia przedsiębiorczości do oferty kształcenia na studiach wyższych, przedsiębiorczość rozwija się w kierunku znacznie wykraczającym poza tradycyjny podział na dyscypliny naukowe. Interesującym przykładem wychodzenia poza ramy jednej dyscypliny w zakresie rozwijania przedsiębiorczości jest projekt „Develop Your Entrepreneurial Skills – Challenge” realizowany przez Uniwersytet Georg-August w Getyndze i Uniwersytet Ruhry w Bochum. Jego głównym celem jest wspieranie przedsiębiorczego myślenia i działania studentów oraz implementacja przedsiębiorczości do programów nauczania. W ramach projektu stworzono repozytorium wiedzy, które zawiera zarówno materiały szkoleniowe dla wykładowców, jak i wyniki pracy studentów w postaci esejów, filmów lub podcastów po to, by umiejętności związane z zakładaniem

³ Możliwość studiowania kierunków *Masters of Science in Entrepreneurship* czy *Masters of Technology Entrepreneurship* oferują coraz częściej uniwersytety i szkoły wyższe, jak Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie nad Odrą, Uniwersytet Technologiczny w Hamburgu, Uniwersytet Leuphana w Luneburgu czy Szkoła Wyższa w Bremie.

start-upów mogły być promowane wśród studentów na różnych uczelniach w sposób interdyscyplinarny (Entrepreneurial Skills, 2022).

W 2004 roku w Niemczech, w ramach kongresu, który odbył się na Uniwersytecie Wuppertal (Josten i Viehl, 2004: 147-164), zainicjowano debatę poświęconą instrumentom wspierającym przedsiębiorczość studentów kierunków pozaekonomicznych. W wydarzeniu tym uczestniczyli przedstawiciele nauki, polityki i biznesu. Punktem wyjścia prowadzonych dysput było stwierdzenie, że udział przedstawicieli takich dyscyplin nauk społecznych, jak pedagogiki, socjologii i politologii w ogólnej liczbie przedsiębiorstw prowadzonych przez studentów był znikomy.

Impulsem do zainicjowania debaty w przestrzeni szkolnictwa wyższego na temat warunków wspierania przedsiębiorczości w nietechnologicznych obszarach edukacji i badań był opublikowany w 2002 roku raport pn. „Studenci a samozatrudnienie”. W ramach projektu badawczego analizowano skłonności studentów kierunków społecznych, humanistycznych i kulturoznawczych do zakładania własnej działalności gospodarczej. Stwierdzono, że grupa docelowa wykazywała dużo niższą niż przeciętna chęć samozatrudnienia w porównaniu ze studentami dyscyplin technicznych i ekonomicznych (Görisch i in., 2002: 30). Ponadto absolwenci w roli młodych przedsiębiorców znacznie rzadziej prowadzili działalność gospodarczą w obszarze niespecjalistycznym, w którym wykorzystywali umiejętności przedmiotowe. Studenci wspomnianych kierunków wykazywali tendencję do rozpoczynania działalności w tym samym obszarze tematycznym (np. szkoła językowa prowadzona przez filologa czy animacje i warsztaty dla dzieci oferowane przez pedagoga) (Kulicke, 2004: 42-44).

Egzemplifikacje projektów badawczych ostatnich trzech lat inicjowane na poziomie uczelni czy krajów związkowych potwierdzają znaczenie działań zorientowanych na wspieranie przedsiębiorczości i potencjału studentów kierunków nietechnologicznych, w tym społecznych (Timm, 2018; Konegen-Grenier, 2019; Wagner, 2019; Blöcher i Gawlik, 2020; Grassmann i Koch, 2020). Przesłanką uzasadniającą wybór wspomnianej grupy studentów jako obiektu zainteresowań badaczy jest dostrzeżenie potrzeby, ale i potencjału w kontekście wzrostu ogólnej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej w Niemczech.

Podsumowanie

Kierunek podejmowanych działań w polityce szkolnictwa wyższego, której istotnym priorytetem jest wspieranie przedsiębiorczości w nietechnologicznych obszarach edukacji i badań, wyznacza popyt i podaż rynku pracy. Analitycy wskazują na systematycznie zwiększający się odsetek osób samozatrudnionych w obszarze edukacyjno-pomocowym, czyli pedagogów, psychologów, pracowników socjalnych, animatorów

kultury i innych specjalistów (Bonin, Krause-Pilatus i Rinne, 2020; Kwieciński i in., 2015: 57). Duże szanse samozatrudnienia i zróżnicowania ścieżek kariery absolwentów kierunków o profilu społecznym i kulturoznawczym stwarza także rynek usług kultury i sektora kreatywnego (*cultural and creative sectors*) oraz przedsiębiorczości społecznej (*social entrepreneurship*). Ekspertki zwracają uwagę, że dynamiczna interakcja technologii i mediów ze światem edukacji i nauki (dodatkowo przyspieszona pandemią i jej skutkami) przyczynia się do zwiększenia liczby prywatnych dostawców szeroko rozumianych usług edukacyjnych, kulturowych i pomocowych (Kräuter, Oberlander i Wießner, 2009: 102, 104; Metzger, 2020; Weißmann, 2021: 30).

Rozbudowana sieć współpracy uczelni wyższych z przedsiębiorcami, dostępność usług doradczych i programów wsparcia przedsiębiorczości studenckiej jest oceniana w Niemczech jako ponadprzeciętnie dobra (Sternberg, 2014: 21). Interesujących poznawczo wniosków dostarczają wyniki badań porównawczych poświęconych warunkowaniom przedsiębiorczości, takich jak *Global Entrepreneurship Monitor* (GEM) czy *Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey* (GUESS), które w tekście potraktowane zostały sygnałnie.

Przedsiębiorczość akademicka na kierunkach nietechnologicznych polskich uczelni to obszar znajdujący się w fazie początkowego rozwoju – zarówno w kontekście prowadzenia działalności gospodarczej, jak i samych badań (Kwieciński i in., 2015: 37). W odróżnieniu od Niemiec programy wsparcia przedsiębiorczości studentów koncentrują się nadal na naukach ścisłych i technicznych, a inicjatywy adresowane do studentów kierunków pozaekonomicznych mają charakter incydentalny (Rachwał i Wach, 2016). Rozwiązania systemowe wdrożone w Niemczech mogą stanowić punkt odniesienia dla doskonalenia infrastruktury wsparcia przedsiębiorczości między innymi w polskich uczelniach oraz posłużyć za przykład dobrych praktyk w zakresie promowania i rozwoju przedsiębiorczości studentów i absolwentów. Podjęte rozważania oraz wyniki uzyskanych analiz nie wyczerpują eksploracji podjętej problematyki, lecz stanowią zaproszenie do dyskusji na temat możliwości wspierania i stymulowania postaw przedsiębiorczości w przestrzeni szkolnictwa wyższego.

Bibliografia

- Altbach, Ph.G., Reisberg, L. i Rumbley, L.E. (2009) *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution. A Report Prepared for the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education*. Paris: UNESCO.
- Bechert, S., Ahluwalia, R. i Baharian, A. (2018) *Entrepreneurship Education Ansätze aus Wissenschaft und Praxis*. Eschborn: RKW Kompetenzzentrum.
- Bergmann, H. i Golla, S. (2020) *Unternehmertum an Hochschulen in Deutschland*. St. Gallen-Fulda: Universität St.Gallen/Hochschule Fulda.

- Blöcher, A. i Gawlik, L. (2020) *Entrepreneurship-Kultur an Hochschulen – Empirische Untersuchung am Beispiel der TH Köln*. Köln: Technische Hochschule Köln. Dostępny na: https://cos.bibl.th-koeln.de/frontdoor/deliver/index/docId/873/file/V29_Entrepreneurship-Kultur_11022020.pdf [25.04.2022].
- Bonin, H., Krause-Pilatus, A. i Rinne, U. (2020) *Selbstständige Erwerbstätigkeit in Deutschland, Kurzexpertise*. Berlin: Bundesministeriums für Arbeit und Soziales.
- Czyżewska, M. (2018) Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości studenckiej na podstawie badań empirycznych. *Studia i Prace. Kolegium Zarządzania i Finansów*, 160, 29-44.
- Entrepreneurial Skills. Dostępny na: <https://www.stifterverband.org/entrepreneurial-skills> [19.02.22].
- Eurostat (2021) Dostępny na: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/11563391/3-02122021-AP-EN.pdf/6ebfe4d6-d2e1-372b-1556-3bf4174422dc> [18.02.2022].
- Görisch, J., Kulicke, M., Bruns, R.W., Stahlecker, T. (2002) *Studierende und Selbstständigkeit. Ergebnisse der EXIST-Studierendenbefragung. EXIST-Studien 2*. Bonn: BMBF.
- Grassmann, F. i Koch, M. (2020) Gründungspotential an saarländischen Hochschulen. W: E. Emrich i in. (red.) *Unternehmensgründungen im Umfeld saarländischer Hochschulen. Empirische Ergebnisse und regionalökonomische Effekte*. Saarbrücken: Universaar, 53-78. Dostępny na: <https://publikationen.sulb.uni-saarland.de/bitstream/20.500.11880/30884/1/Unternehmensgr%C3%BCndungen.pdf#page=54> [25.04.2022].
- Grave, B., Hetze, P. i Kanig, A. (2014) *Gründungsradar 2013. Wie Hochschulen Unternehmensgründungen fördern*. Essen. Dostępny na: http://www.stifterverband.de/pdf/gruendungsradar_2013.pdf [15.02.2022].
- Hisrich, R.D. (2006) Entrepreneurship research and education in the world: past, present and future. W: *Jahrbuch Entrepreneurship 2005/06*. Berlin-Heidelberg: Springer, 3-14.
- Hochschulrahmengesetz. Dostępny na: <https://www.gesetze-im-internet.de/hrg/HRG.pdf> [15.02.2022].
- Ilic, P. (2018) Perspektiven auf Unternehmenskultur. W: J. Herget, H. Strobl (red.) *Unternehmenskultur in der Praxis. Grundlagen – Methoden – Best Practices*. Wiesbaden: Springer Gabler.
- Josten, M. i Viehl, P. (2004), Geistes-, Kultur- und Sozialwissenschaften – ein Plädoyer für eine bisher vernachlässigte Gründer – und Gründerinnengruppe. W: H. Koepke (red.) *Gründungspotenziale von Geistes-, Kultur- und Sozialwissenschaftlern. Stand und Perspektiven. Beiträge im Rahmen des Wuppertaler Fachkongresses vom 13. Mai 2004*. Stuttgart: Universität Wuppertal, 147-164.
- Komraus, P. (2019) Geneza i ewolucja pojęcia przedsiębiorczości. W: T. Rachwał (red.) *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych*. Warszawa: Wydawnictwo FRSE.
- Konegen-Grenier, Ch. (2019) *Geisteswissenschaftler auf dem Arbeitsmarkt: Berufe, Branchen, Karrierepositionen*. Köln: Institut der deutschen Wirtschaft. Dostępny na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/203253/1/1676370757.pdf> [25.04.2022].
- Korol, J., Kusideł, E. i Szczuciński, P. (2016) *Przedsiębiorczość, produktywność i konkurencyjność regionów Polski*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kräuter, M., Oberlander, W. i Wießner, F. (2009) *Arbeitsmarktchancen für Geisteswissenschaftler: Analysen, Perspektiven, Existenzgründung*. Bielefeld: Bertelsmann Verlag.
- Kulicke, M. (2004) Das Gründungsverhalten von Geistes-, Kultur- und Sozialwissenschaftlern – eine empirische Analyse. W: H. Koepke (red.) *Gründungspotenziale von Geistes-, Kultur- und Sozialwissenschaftlern. Stand und Perspektiven. Beiträge im Rahmen des Wuppertaler Fachkongresses vom 13. Mai 2004*. Stuttgart: Fraunhofer-IRB-Verlag, 39-54.

- Kwieciński, L., Młodzińska-Granek, A., Rośkiewicz, W. i Kehrler, J. (2015) *Przedsiębiorczość akademicka wywodząca się z nauk humanistycznych i społecznych w Polsce i Niemczech. Analiza porównawcza*. Lipsk: Wydawnictwo Fraunhofer Gesellschaft MOEZ.
- Kwiek, M. (2010) *Transformacje uniwersytetu. Zmiany instytucjonalne i ewolucje polityki edukacyjnej w Europie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Maicher, L., Rośkiewicz, W., Kehrler, J., Friebel, P., Kwieciński, L. i Młodzińska-Granek, A. (2015) *Akademisches Unternehmertum aus den Geistes- und Sozialwissenschaften in Deutschland und Polen. Eine vergleichende Analyse*. Leipzig: Fraunhofer Gesellschaft Verlag MOEZ.
- Matusiak, K.B. i Matusiak, M. (2007) Pojęcie i ekonomiczne znaczenie przedsiębiorczości akademickiej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 8, 155-165.
- Metzger, G. (2020) *KfW-Gründungsmonitor 2020. Gründungstätigkeit in Deutschland 2019: erster Anstieg seit 5 Jahren – 2020 im Schatten der Corona-Pandemie*. Frankfurt am Main: KfW.
- Neuschäfer, K. (2015) Beteiligungen an Spin-offs als Instrument der Gründungsförderung. W: J. Teichert, R. Ofianka i A. Jendrosch (red.) *Universitäre Gründungsförderung: Abläufe, Akteure, Erfolge*. Münster-New York: Waxmann, 113-122.
- OECD (2009) *Hochschule, Innovation und Unternehmertum Kriterien und Beispiele Guter Praxis*. Paris: OECD.
- Program EXIST. Dostępny na: <https://www.exist.de/EXIST/Navigation/DE/Home/home.html> [15.02.2022].
- Rachwał, T. (2019) Przedsiębiorczość jako kompetencja kluczowa w systemie edukacji. W: T. Rachwał (red.) *Kształtowanie kompetencji kluczowych*. Warszawa: FRSE, 16-35.
- Rachwał, T. i Wach, K. (2016) Badanie intencji przedsiębiorczych młodego pokolenia: wyniki ankietyzacji wśród studentów kierunków nieekonomicznych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 12, 405-415. Dostępny na: <https://p-e.up.krakow.pl/article/view/3171/2794> [20.04.2022].
- Reynolds, P.D., Camp, S.M., Bygrave, W.D., Autio, E. i Hay, M. (2001) *Global Entrepreneurship Monitor. Summary report*. London-Boston: London Business School and Babson College.
- Ripsas, S. (1997) Entrepreneurship: ein interdisziplinäres Forschungsgebiet. W: S. Ripsas (red.) *Entrepreneurship als ökonomischer Prozeß*. Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag, 257-277.
- Sieger, Ph., Raemy, L., Zellweger, T., Fueglistaller, U. i Hatak, I. (2021) *Global Student Entrepreneurship 2021: Insights From 58 Countries*. St. Gallen-Bern: KMU-HSG/IMU.
- Stankiewicz, B. i Strojny, J. (2009) Wielowymiarowa analiza przedsiębiorczości – metodologia, narzędzia i znaczenie dla społeczeństwa informacyjnego. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, t. 5, 117-132.
- Sternberg, R., Gorynia-Pfeffer, N., Stolz, L., Baharian, A., Schauer, J., Chlosta, S. i Wallisch, M. (2021) *Global Entrepreneurship Monitor. Unternehmensgründungen im weltweiten Vergleich. Länderbericht Deutschland 2020/21*. Eschborn: RKW.
- Sternberg, R., Vorderwülbecke, A. i Brixy, U. (2014) *Global Entrepreneurship Monitor. Unternehmensgründungen im weltweiten Vergleich. Länderbericht Deutschland 2013*. Hannover-Nürnberg: Global Entrepreneurship Research Association.
- Tarnawska, A., Orłowska, J., Skowrońska, A., Zakrzewski, R. i Nieć, M. (2021) *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2020*. Warszawa: Polska Agencja Przedsiębiorczości.
- Timm, J.M. (2018) *Sustainable EntrepreneurInnen Ihr Lebensweg als Lerngeschichte und was wir von ihnen lernen können*. Berlin: Berliner Wissenschaftsverlag.
- UnternehmerGeist. Dostępny na: <https://idw-online.de/de/news97346> [20.02.2022].
- Wach, K. (2014) Paradigmat gospodarki przedsiębiorczej a polityka wspierania przedsiębiorczości. W: K. Zieliński (red.) *Formy i przejawy współczesnej przedsiębiorczości w Polsce*. Warszawa: Difin, 13-30.

- Wagner, N. (2019) Projektvorstellung Berufsorientierung für Geisteswissenschaftlerinnen und Geisteswissenschaftler an der Universität Potsdam. W: W. Schubarth, S. Mauermeister, F. Schulze-Reichelt i A. Seidel (red.) *Alles auf Anfang. Befunde und Perspektiven zum Studiengang*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 273-282. Dostępny na: https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/42854/file/pbhs04_273-282.pdf [25.04.2022].
- Walter, A. i Auer, A. (2009) *Academic Entrepreneurship Unternehmertum in der Forschung*. Wiesbaden: Gabler.
- Weißmann, S. (2021) *Erwerbstätige in Kultur und Kulturwirtschaft. Sonderauswertung aus dem Mikrozensus 2019*. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.
- Wissema, J.G. (2009) *Uniwersytet trzeciej generacji. Uczelnia XXI wieku*. Zębice: Wydawnictwo Zante.